

”Pomorje ei ole kaatopaikka”

Jäteaktivismia ja Šiesin tapaus

Venäjällä jätteiden käsittely ja kaatopaikkojen ylikuormittuminen ovat suuria ongelmia. Ratkaisuksi on tarjottu muun muassa jätteen kuljettamista kauas Moskovasta, esimerkiksi pohjoisille alueille. Šiesin tapaus osoittaa, että suurten massojen aktivoituessa vastustamaan pääkaupungin jätekolonialismia on mahdollista estää uuden kaatopaikan syntyminen.

Nyky-Venäjällä kierrätys on lähes olematonta, sillä yli 90 prosenttia kaikesta yhdyskuntajätteestä varastoidaan kaatopaikoille. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen uusien tavaroiden tuotanto ja muovin käyttö näkyy tuotetun jätteen määrässä erityisesti pääkaupunkiseudulla: Moskova ja Moskovan alue tuottavat viidenneksen kaikesta Venäjän yhdyskuntajätteestä¹. Neuvostoliiton aikana rakennetut vanhat kaatopaikat saavuttivat nopeasti maksimikapasiteettinsa, ja niiden omistajat rikkoivat usein puhtaanapitosäännöksiä. Lisäksi kierrätyslaitoksia ei ole tarpeeksi, joten jätteiden lajittelu ei ole taloudellisesti kannattavaa. Kun lajittelematonta jätettä lähetetään kaatopaikoille, päätyy joukkoon vaarallisia aineita. Hajotessaan orgaaniset aineet tuottavat myrkyllistä kaatopaikkakaasua ja suotovesi saastuttaa pohjavesivarantoja.

Venäjän hallitus yritti 2010-luvulla uudistaa jätehuoltojärjestelmää, mutta teki sen tehottomasti. Vuodesta 2016 lähtien eri osissa Venäjää on osoitettu mieltä jätehuollon heikkoa tilaa vastaan². Jäteongelmat pahenivat, kun Moskovan alueen 39 kaatopaikasta 24 suljettiin vuosina 2013–2017 ja muiden kaatopaikkojen kuorma kasvoi niiden kantokykyä suuremmaksi³. Moskovan lähialueiden asukkaat alkoivat osoittaa tyytymättömyyttään jätehuoltoon, ja mielenosoitukset levisivät useissa kaupungeissa vuonna 2018, kun Volokolamskissa lapsia joutui sairaalahoitoon kaatopaikalta ympäristöön päässeen myrkyllisen rikkivetykaasun vuoksi.

Šiesin tapaus

Viranomaiset ovat yrittäneet ryhtyä erilaisiin toimenpiteisiin tilanteen parantamiseksi. Yksi ratkaisusta oli luoda suuri kaatopaikka moskovalaisten jätteille Arkangelin alueelle, Šiesin rautatieaseman lähelle Komin tasavallan rajalle. Myös muilla Venäjän alueilla on ollut samankaltaisia hankkeita, kuten Mihalin kylän lähellä Kalugan alueella sijaitseva EkoTehnoPark Kaluga, joka

valmistui vuonna 2020⁴. Kuitenkin vain Šiesin tapaus on toistaiseksi innostanut laajoihin protesteihin.

Heinäkuun 2018 lopussa läheisen Urdoman taa-jaman asukkaat keskustelivat muun muassa verkkoyhteisöissä huhusta, jonka mukaan Šiesin rautatieasemalla rakennetaan kaatopaikkaa. Ensimmäisten jätelastien oli suunniteltu saapuvan kaatopaikalle jo elokuussa 2018, huolimatta siitä, että laitteiden ja koneiden oli tarkoitus saapua vasta syyskuun puolivälissä. Projekti oli määrä esitelläkin virallisesti vasta lokakuussa. Syksyn aikana projektin kuvaus muuttui useita kertoja, mutta lopullinen suunnitelma oli luoda EkoTehnoPark Šies, jonne kuljetetaan rautateitse silputtua ja lajiteltua jätepuristetta Moskovasta. Paikallishallinnon viranomaiset vastustivat hanketta alusta alkaen. Marraskuussa kuitenkin hyväksyttiin uudet, Arkangelin kuvernööri Orlovin käynnistämät alueellisen lainsäädännön muutokset, joiden myötä oikeus luoda ja muuttaa alueen yleisiä suunnitelmia ja määrätä maankäytöstä siirrettiin kunnilta aluehallinnolle⁵.

Paikalliset asukkaat järjestivät ensimmäiset mielenosoitukset Šies-projektia vastaan jo elokuussa 2018. Joulukuussa aktivistit aloittivat kampanjoimisen rakennustyömaan vieressä, ja kevästä 2019 lähtien he ovat asuneet leirillä jatkuvasti. Šiesillä on useita tarkastuspisteitä valvomassa asemalle johtavia teitä sekä aktivisteja tarkkailemassa paikalla tehtäviä töitä. Vapaaehtoiset muun muassa yrittävät estää polttoainetta kuljettavia autoja pääsemästä työmaalle, jotteivät koneet ja generaattorit voisi toimia. Aktivistien leiriä, jota nykyään kutsutaan kommuuniksi, on yritetty purkaa useita kertoja, mutta se on edelleen pystyssä ja vastarinta vahvaa.

”Pomorje ei ole kaatopaikka”

Lokakuussa 2018 Arkangelin aktivistien joukko käynnisti uuden mielenosoitusliikkeen nimeltä ”Pomorje ei ole kaatopaikka” (*Pomorje ne pomojka*). Aiemmin he olivat työskennelleet Navalnyin verkostossa Arkangelissa ja järjes-

”Onnistuakseen protestiliikkeen on kyettävä yhdistämään ihmiset yli politiikkarajojen.”

täneet esimerkiksi eläkeprotesteja alueella, mutta nyt he päättivät olla hyödyntämättä poliittisia kytköksiään houkutellakseen osallistujia mahdollisimman laajalti. Onnistuakseen protestiliikkeen on nimittäin kyettävä yhdistämään ihmiset yli politiikkarajojen. Vaikka liikkeen on siksi kyettävä esiintymään ei-poliittisena, toivovat sen järjestäjät osallistujien politisoituvan laajemminkin.

Liike järjesti ensimmäiset mielenosoituksensa Šiesin kaatopaikkaa vastaan Arkangelissa ja Severodvinskissa, satojen kilometrien päässä Šiesistä. Ensimmäinen suuri mielenosoituspäivä oli 2. joulukuuta 2018, jolloin mielenosoituksia järjestettiin useissa alueen kaupungeissa, muualla Venäjällä sekä jopa Oslossa ja Kölnissä⁶. ”Pomorje ei ole kaatopaikka” halusi saavuttaa näkyvyyttä liittovaltiotasolla ja tiesi vuoden 2018 eläkeprotestien kokemuksesta, että vastaavilla yhtenäisillä mielenosoituksilla on yksittäisiä protesteja merkittävämpi vaikutavuus ja näkyvyys. Ennen ensimmäistä protestipäivää liikkeen edustajat ottivat yhteyttä ympäristöaktivistien ryhmiin Venäjän eri alueilta ja kutsuivat heidät tekemään yhteistyötä ja viettämään protestipäivää solidaarisuudesta Šiesin kanssa. Monet olivatkin jo kuulleet Šiesin mielenosoittajista ja siitä, kuinka suuriksi protestit olivat kasvamassa. He halusivat kiinnittää samantyyppistä huomiota omiin paikallisiin ympäristöhaittoihinsa. Toisena yhtenäisenä protestipäivänä helmikuussa 2019 nähtiin mielenosoituksia jopa 27 alueella⁷. Niiden järjestäjät kertoivat Šiesin kaatopaikan mielenosoitusten innoittaneen heitä. Tähän mennessä ”Pomorje ei ole kaatopaikka” on järjestänyt kuusi yhtenäistä mielenosoituspäivää.

Mielenosoitusten järjestämisen lisäksi liike on kirjoittanut vetoamuksia, yrittänyt järjestää kansanäänestystä kieltääkseen jätteiden tuonnin muilta alueilta sekä tarjonnut tietoa aiheesta. Tuhannet ihmiset pohjoisessa ja muilla alueilla ovat osallistuneet toimintaan. Naapurialue-

eilla Arkangelissa ja Vologdassa sekä Komin tasavallassa toimii 36 vakiintunutta tai vasta perustettua ympäristö- ja kansalaisoikeusryhmää⁸. Lokakuussa 2019 nämä järjestöt, mukaan lukien ”Pomorje ei ole kaatopaikka”, perustivat uuden jätteenvastaisten aktivistien ryhmittymän nimellä ”Stop Šies”. Aktivistit ovat järjestäneet huhtikuusta 2019 lähtien päättymättömien mielenosoitusten (*bessrotski*) kampanjoita, joita pidetään edelleen lähes 30 kaupungissa Venäjällä. *Bessrotskissa* vapaaehtoiset menevät joka päivä kaupunkien aukioille ja toimivat näkyvänä ja toisinaan kuuluvana muistutuksena mielenosoituksista kaikille ohikulkijoille. Aktivistit osallistuvat myös jätteiden keräykseen ja kierrätykseen, minkä he näkevät parhaana ratkaisuna jäteongelmaan.

Kaatopaikan rakennustyöt Šiesissä keskeytettiin virallisesti kesäkuussa 2019 siihen asti, kunnes olisi suoritettu lisätutkimuksia projektin turvallisuudesta. Toukokuussa 2019 presidentti Putin vastasi kysymykseen aiheesta ja sanoi, ettei ymmärrä, miksi kaatopaikka tulisi rakentaa asuinpaikkojen lähelle, ja että väestön mielipide hankkeesta olisi otettava huomioon⁹. Elokuussa 2019 tehdyssä riippumattomassa mielipidekyselyssä kävi ilmi, että valtaosa (95 prosenttia) Arkangelin alueen väestöstä vastusti hanketta¹⁰. Tieteentekijät, Venäjän tiedeakatemian jäsenet mukaan lukien, kritisoivat kaatopaikkahanketta, hankkeen avoimuuden puutetta sekä kaatopaikalle valittua paikkaa¹¹.

Moskovan kaupungin jätehuollon alueellisen suunnitelman viimeisimmässä versiossa, joka julkaistiin viime vuoden lopulla, Šiesin kaatopaikkaa ei enää mainittu¹². Kuluvan vuoden tammikuussa tuomioistuimien julisti Šiesin alueelle rakennetut tekniset rakennukset laittomiksi ja purettaviksi¹³.

Arkangelin alueen ja Komin tasavallan – alueiden, joissa on nähty suurimmat Šiesin vastaiset mielenosoitukset – kuvernöörit ilmoittivat eroavansa 2. huhtikuuta keskellä koronaviruspandemiaa¹⁴. Uudet pää-

Essi Kuokkanen, *Walking With a Ghost* (2020), öljy kankaalle, 143 x 133 cm. Kuva: Jussi Tiainen

”Kuinka selittää suuret mielenosoitukset ja niiden ilmeinen menestys?”

miehet totesivat, etteivät he tue Šies-projektia¹⁵. Kesäkuussa alueellinen hallitus pudotti EkoTehnoPark Šiesin Arkangelin alueen ensisijaisten investointihankkeiden luettelosta¹⁶. Arkangelin alueen hallitus myös lupasi, että Šiesin vaurioitunut maa kunnostetaan vuoteen 2031 mennessä¹⁷. Lokakuun 11. päivänä Tehnopark ilmoitti sulkevasa EkoTehnoPark Šies -projektin pysyvästi¹⁸.

Menestyksen syitä

Kuinka selittää suuret mielenosoitukset ja niiden ilmeinen menestys? Resurssien mobilisointiteoria saattaa tarjota vastauksen. Sen mukaan materiaaliset, inhimilliset, sosiaalis-organisatoriset, kulttuuriset ja moraaliset resurssit ovat keskeinen tekijä, joka saa vääryyttä kokeneet ihmiset aktivoitumaan¹⁹. Šiesin tapauksessa voidaan havaita, että mielenosoittajat hankkivat tarvittavat voimavarat ja käyttivät niitä onnistuneesti. Mielenosoittajat ovat esimerkiksi onnistuneet järjestämään melko tehokkaan varainkeruun, jonka tuotto käytetään Šiesin leirin tarpeisiin, protestoinnista saatujen sakkojen maksamiseen, tarrojen ja muiden kampanjatarvikkeiden tuottamiseen ja niin edelleen – kaikkeen, mikä tukee protestikampanjan jatkumista. Aktivistit synnyttävät keskustelua ja herättävät kiinnostusta, mikä saa yhä suuremman joukon osallistumaan mielenosoituksiin. Osallistujia on ollut eläkeläisistä ja opiskelijoista tutkijoihin, lakimiehiin, kunnanhallitusten jäseniin ja muihin poliittikkoihin, joiden asiantuntemus on osoittautunut arvokkaaksi perustellun kannan muodostamisessa ja levittämisessä. Lisäksi mielenosoitusta koordinoivat ihmiset, joilla on aikaisempaa kokemusta järjestäytymisestä ja aktivismita. Mitä pidempään kampanja kestää, sitä enemmän kokemusta kertyy.

Resurssien mobilisointiteoria korostaa järjestäytyneiden kansanliikkeitten tärkeyttä mobilisaation ja sen

onnistumisen toteuttamisessa. Šies-mielenosoituksiin osallistuneiden organisaatioiden sosiaalisen median ryhmissä ja niihin liittyvillä sivuilla on tuhansia seuraajia. Tietoa Šiesistä ja sen ympärille kertyneistä ongelmista jaetaan niillä vapaasti. Mielenosoittajat ovat kirjoittaneet runoja ja musiikkikappaleita kotiseutujensa luonteesta, ja Šies-kampanjasta on tehty myös useita dokumentteja. Tunnetut ihmiset, kuten muusikot, bloggaajat ja yhteiskuntatieteilijät, ovat ilmaisseet julkisesti tukensa mielenosoittajille.

Kysyessäni Arkangelin aktivisteilta, miksi he arvelevat Šies-mielenosoitusten menestyneen niin hyvin juuri Venäjän pohjoisessa, he kertoivat, että pohjoisen ihmiset ovat aina olleet vapaita. He eivät ole koskaan kokeneet maaorjuutta (*krepostnišestvo*), eivätkä he kärsineet mongolien hyökkäyksistä. Aktivistit Arkangelissa sanoivat rakastavansa luontoa, joka on myös tärkeä osa heidän toimeentuloansa – he poimivat marjoja ja sieniiä metsistä ja kalastavat joilla, jotka ovat nyt vaarassa saastua. He yksinkertaisesti eivät voi antaa sen tapahtua.

Šies ei ole ensimmäinen kaatopaikkahanke, jota vastaan Arkangelin alueen ihmiset ovat protestoineet. Vuodesta 2017 lähtien Severodvinskin ja sen lähialueiden asukkaat ovat vastustaneet Rikasihän kaatopaikkaa, joka oli suunniteltu Arkangelin alueen pohjoisosan asukkaiden yhdyskuntajätteilte²⁰. Rikasiha-kaatopaikan vastainen kampanja kuitenkin rajoittui pääosin alueen pohjoisiin osiin, eikä siitä tullut yhtä aktiivista tai laajalle levinnyttä kuin Šies-kampanjasta.

Šiesin alkuperäiset mielenosoitukset muistuttavat voimakkaasti myös NIMBY-aktivismia (*Not in My Back Yard*, ”ei minun takapihalleni”). Kaatopaikkoja, polttolaitoksia ja vastaavia projekteja vastustavat mielenosoitukset ovatkin yleensä NIMBY-aktivismia, jossa paikalliset asukkaat yrittävät estää ei-toivottuja hankkeita elinympäristössään²¹. Useimmiten toiminta pysyy paikallisena. Kuinka siis selittää aktivismi muissa kaupungeissa ja alueilla, jotka eivät sijaitse Šiesin aseman lähellä?

”Šies on nyt muutakin kuin rautatieasema Venäjän pohjoisosassa: se on sosiaalinen ilmiö, joka leviää kaikkialle.”

Uskoakseni syynä tähän on se, että Rikasihän kaatopaikka oli suunniteltu paikalliselle jätteelle, kun taas Šiesin alueelle oli tarkoitus tuoda Moskovan jätettä. Kukaan ei halua kaatopaikkaa naapuriinsa, mutta kun jäte tulee pääkaupungista tuhansien kilometrien päästä, asia muuttuu vielä raivostuttavammaksi.

Šies-mielenosoituksissa epäoikeudenmukaisuuden tunteet korostuvat²². Haastatteleman Arkangelin mielenosoittaja valittaa: ”Kaikki hyvä lähetetään meiltä Moskovaan – puu, timantit ja niin edelleen – ja sen sijaan meille lähetetään roskat!” Ihmisten puheissa esiintyy usein kuvottava ja ylikuormitettu Venäjän pääkaupunki, joka ei välitä muista alueista, etenkin pohjoisesta. Pomorjen ihmiset kokevat olevansa puutteellisia verrattuna moskovalaisiin. Yhteenvetona suhteellisen puutteen teorian viimeaikaisesta kehityksestä Van Zomereren, Postmes ja Spears huomauttavat, että yksilön kokemus köyhyys ei ole riittävä punne aloittamaan yhteisöllisiä toimia, mutta kun yksi ihmisryhmä tuntee asemansa syrjityksi suhteessa toiseen ryhmään, he saattavat taistella kokemaansa epätasa-arvoa vastaan²³.

Šiesin tapauksessa mielenosoittajat ovat kokeneet epäoikeudenmukaisuutta ympäristöasioissa: politiikka ja käytännöt, joiden mukaan ympäristöä koskevia päätöksiä tehdään, sekä hyödyt ja kielteiset vaikutukset jakaantuvat epätasa-arvoisesti esimerkiksi etnisen alkuperän, sosioekonomisten tekijöiden tai maantieteellisen sijainnin perusteella²⁴. Šies-mielenosoittajien mukaan Moskova hyötyy luonnonvaroista, kun taas muut alueet joutuvat kantamaan pääkaupungin liiallisesta kulutuksesta koituvat ympäristö- ja sosiaaliset ongelmat. Arkangelin ja muiden alueiden ihmiset kokevat asemansa epätasa-arvoiseksi verrattuna pääkaupunkiseudun taloudellisten ja inhimillisten voimavarojen äärimmäiseen keskittymään, ja se saa heidät toimimaan²⁵. Tämä tunne näkyy myös heidän vaatimuksissaan. Aluksi he vaativat paikallisviranomaisten, muun muassa alueellisen kuvernöörin Orlovin eroa, mutta nyt myös Putinin eroa vaativia iskulauseita kuullaan usein.

Mitä seuraavaksi tapahtuu?

Huolimatta aluehallituksen lupauksesta, että Šiesin maa-alue kunnostetaan vuoteen 2031 mennessä, sekä rakentajat yksityisine vartijoineen että leirin mielenosoittajat pysyvät asemissaan ja *bessroškit* jatkuvat²⁶. Aktivistit jatkavat ponnistelujaan varmistaakseen, ettei Šiesin kaatopaikkaa rakenneta, minkä lisäksi he vaativat parempaa jätehuoltojärjestelmää. Tätä tavoitetta varten he tarvitsevat uuden kuvernöörin. Syyskuussa Arkangelin alueella pidettiin kuvernöörinvaalit ja ”Stop Šies”-ryhmittymä järjesti kampanjan ”Kansankuvernööri” (*Narodnyi gubernator*). Heidän ehdokkaakseen valittiin kansalaisten esivaaleilla yrittäjä Oleg Mandrykin, joka on ollut aktiivinen mielenosoittaja. Mandrykinin ei kuitenkaan sallittu asettua ehdolle, koska Arkangelin alueen vaalilautakunnan mukaan hän ei kerännyt riittävästi allekirjoituksia kunnanvaltuutetuilta²⁷. Tämä ”kunnallinen filteri” teki alueellisiin kuvernöörinvaaleihin osallistumisen oppositioehdokkailla lähes mahdottomaksi²⁸. Vaikka Mandrykin ei saanut lupaa asettua ehdolle, paikalliset tuskin enää lopettavat protestoimista ennen kuin saavat tahtonsa läpi.

Itse asiassa he ovat jo voittaneet. Moskovasta oli määrä saapua jo elokuussa 2018 jätejunia, mutta niitä ei ole kuulunut. Näyttää siltä, että Pomorjen asukkaat eivät enää pelkää ilmaista mielipiteitään ja vaatia mitä uskovat ansaitsevansa. He ovat alkaneet pohtia enemmän ympäristöönsä ja sen kohentamista. Šies on nyt muutakin kuin rautatieasema Venäjän pohjoisosassa: se on sosiaalinen ilmiö, joka leviää kaikkialle. Esimerkiksi viime vuonna Kazanissa järjestettiin Šies-2-leiri, jossa aktivistit vastustivat polttolaitosten rakentamista²⁹.

Venäjän viranomaisilla oli tapana viitata keltaliivien väkivaltaisiin mellakoihin kysymällä venäläisiltä mielenosoittajilta: ”Mitä, haluatteko te, että käy kuin Ranskassa?” Nyt mielenosoittajat vastaavat ylpeinä: ”Ei, me haluamme, että käy kuin Šiesissä.”³⁰

Viitteet

- Zavjalov & Sardžveladze 2018.
- Bekbulatova 2018; Arnold 2019.
- Zavjalov & Sardžveladze 2018.
- Tumakova 2020.
- Mikuševa 2018.
- Jadrošnikov 2018.
- Jemeljanova 2019
- Mežregionalnaja Koalitsija ”STOP-ŠIES” 2020.
- Nagaev 2019.
- Levada 2019.
- Kantor 2019.
- Podobedova & Lindell 2019.
- Vasiljeva 2020.
- Pertsev 2020.
- Interfax 2020.
- Arkangelin alueen hallituksen lehdistökeskus 2020.
- Karpovitš 2020.
- EkoTehnoPark Šies 2020.
- Edwards & Kane 2014.
- Varenik 2018.
- Johnson & Scicchitano 2012.
- Tšmel ym. 2020.
- Van Zomeren, Postmes & Spears 2008.
- Newton 2009.
- Zubarevitš 2010.
- Šulyatjeva & Britskaja 2020.
- Arkangelin alueen vaalilautakunta 2020.
- Golosov 2018.
- Bakin 2019.
- Venäjän laajuinen ympäristöliike Nam Zdes Žit 2020.

Kirjallisuus

- Arkangelin alueen hallituksen lehdistökeskus, Projekt ”EkotehnoPark ”Šies”” iskljutsen iz reestra prioritnyh proektov Arhangel'skoi oblasti. 9.6.2020. Verkossa: dvinanews.ru/-mp98bmh2
- Arkangelin alueen vaalilautakunta, Zaveršilas' registratsija kandidatov na dolžnost' Gubernatora Arhangel'skoi oblasti. 7.8.2020. Verkossa: www.arkhangelsk.izbirkom.ru/news/13392/
- Bakin, Ignat, Pod Kazanju ekoaktivisty po primeru Šiesa razbili palatotšnyi lager'. *Znak.com* 3.12.2019. Verkossa: www.znak.com/2019/1203/pod_kazanyu_ekoaktivisty_po_primeru_shiesa_razbili_palatochnyy_lager
- Bekbulatova, Taisija, Musornye bunty: Kolonna, Tarusa, Klin, Tutškovo, Voskresensk, Naro-Fominsk. *Meduza* 27.3.2018. Verkossa: meduza.io/feature/2018/03/27/musornye-bunty-kolonna-tarusa-klin-tuchkovo-voskresensk-naro-fominsk
- Edwards, Bob & Kane, Melinda, Resource Mobilization and Social and Political Movements. Teoksessa Hein-Anton van der Heijden (toim.), *Handbook of Political Citizenship and Social Movements*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2014, 205–232.
- EkoTehnoPark Šies, Osnovnoj objem rabot po reaktivatsii utšastkov na stantsii Šies budet zaveršen do kontsa 2020 goda. 11.10.2020. Verkossa: shies.ru/news-post/osnovnoj-obem-rabot-po-rekultivatsii-uchastkov-na-stanczii-shies-budet-zavershen-do-koncz-a-2020-goda/
- Golosov, Grigorii, Russia's Centralized Authoritarianism in the Disguise of Democratic Federalism: Evidence from the September 2017 Sub-National Elections, *International Area Studies Review* 21(3), 2018, 231–248.
- Interfax, Novye glavy Komi i Arhangel'skoi oblasti vystupili protiv poligona v Šiese. 17.4.2020. Verkossa: interfax.ru/russia/704700
- Jadrošnikov, Igor, ”Pomorje ne pomojka”: Protest protiv moskovskogo musora rasprostranjaetsja na drugie regiony. *Bellona* 5.12.2019. Verkossa: bellona.ru/2018/12/05/ediny-den-protesta/
- Jemeljanova, Darja, Okolo 25 tysjatš tšelovek vyšli na mitingi v Arhangel'skoi oblasti 3 fevralja, *Business-class Arhangel'sk*, 4.2.2019. Verkossa: https://bclass.ru/aktualno/vlast_i_obshchestvo/okolo-25-tysyach-chelovek-vyshli-na-mitingi-v-arkhangelskoi-oblasti-3-fevralja/
- Johnson, Renée J., & Scicchitano, Michael J., Don't Call Me NIMBY: Public Attitudes Toward Solid Waste Facilities. *Environment and Behavior*. Vol. 44, No. 3, 2012, 410–426.
- Kantor, Vadim, Akademiki razgromili polygon na Šiese. *activatica.org* 21.11.2019. Verkossa: activatica.org/blogs/view/id/8584/title/uchjonye-obsuzhdayut-problemy-kotorye-sozdast-polygon-na-shiese
- Karpovitš, Polina, Reaktivatsiju zemel na Šiese predpolagaetsja zaveršit k 2031 godu. *29.ru* 30.6.2020. Verkossa: 29.ru/text/economics/69343342/
- Levada, Otnošeniye žitelei Arhangel'skoi oblasti k proektu stroitelstva EkotehnoParka Šies. 2019. Verkossa: levada.ru/cp/wp-content/uploads/2019/10/SHIES.pdf
- Mežregionalnaja Koalitsija ”STOP-ŠIES” 2020. Verkossa: vk.com/stopshies
- coalition
- Mikuševa, Ella, Oblastnye deputaty otobrali pravo utverždat genplany u munitsipalitetov. *29.ru* 14.11.2018. Verkossa: 29.ru/text/politics/65618911/
- Nagaev, Konstantin, Putin poruštšil utšest' mnenie naselenija pri stroitelstve svalki v Šiese. *rbc.ru* 23.7.2019. Verkossa: rbc.ru/society/23/07/2019/5d36cee-59a7947f6cac8272a
- Newton, David E., *Environmental Justice: A Reference Handbook*. ABC-CLIO, Santa Barbara 2009.
- Pertsev, Andrei, Žertvy Šiesa: Kak odin musornyi polygon pogubil dvuh gubernatorov – Komi i Arhangel'skoi oblasti. *Meduza* 3.4.2020. Verkossa: meduza.io/feature/2020/04/03/zertvy-shiesa
- Podobedova, Ljudmila & Lindell, Dada, Vlasti Moskvy opredelilis s regionami dlja vyvoza stolitšnogo musora: Kuda i na kakih uslovijah budut vyvozit potšti 60 mln tonn othodov. *rbc.ru* 16.12.2019. Verkossa: rbc.ru/business/16/12/2019/5d-f3a7379a7947639f728830
- Šulyatjeva, Anna & Britskaja, Tatjana, ”Samaja bolnaja toštka v Rossii – nedoverije naroda k vlasti”. Zaštšitniki Šiesa prodolžayut stojat v bessrošnyh piketah. Vlasti utverždayut, tštto proekt zakryt. *Novaya Gazeta* 3.7.2020. Verkossa: novayagazeta.ru/articles/2020/07/03/86131-samaya-bolnaya-tochka-v-rossii-nedoverije-naroda-k-vlasti
- Tumakova, Irina, Konets sveta v Mihalyah. *Novaya Gazeta* 10.2.2020. Verkossa: novayagazeta.ru/articles/2020/02/10/83862-konets-sveta-v-mihalyah
- Tšmel, Kirill, Klimova, Aigul & Mitrohina, Evgenija, Politizatsija ekologitšeskogo diskursa v Arhangel'skoi oblasti na primere stroitelstva musornogo poligona okolo stantsii Šies. *The Journal of Social Policy Studies*. Vol. 18, No. 1, 2020, 83–98.
- van Zomeren, Martijn, Postmes, Tom, & Spears, Russell. Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological Bulletin*. Vol 4, No. 134, 2008, 504–535.
- Vasiljeva, Anna, Slomat i ne stroit. Arbitražnyi sud razjasnil trebovanie o snose postroek v Šiese. *Kommersant* 20.01.2020. Verkossa: kommersant.ru/doc/4225380
- Varenik, Jaroslav, Svalke net. V Severodvinske proidet miting protiv stroitelstva musornogo poligona. *29.ru* 13.7.2018. Verkossa: 29.ru/text/politics/65148931/
- Venäjän laajuinen ympäristöliike Nam Zdes Žit, 8.2.2020. Verkossa: www.facebook.com/101015188064283/posts/137745457724589/
- Zavjalov, Jurii & Sardžveladze, Sofija, Vlasti Tverskoi oblasti otkazalis priminat musor iz Moskvy. *rbc.ru* 29.3.2018. Verkossa: rbc.ru/society/29/03/2018/5a-b66ab59a79472dc950ea9b
- Zubarevitš, Natalja, *Regiony Rossii: Nera-venstvo, krizis, modernizatsija*. Moscow, Nezavisimyi institut sotsialnoi politiki 2010.